

Dellos topónimos de Cuadonga

Xosé Lluis García Arias

Si pa un asturianu siempre ye prestoso venir equí, y más en setiembre como afita la canción, to dicir que me resulta güei de particular interés tratándose de la presentación de la *Toponimia de les Parroquies de Cuadonga, La Riera y el Puertu de Cuadonga*¹, obra que ye frutu d'una xera intelixente, llarga y continuada de Mª Conceición Vega Obeso que yá en 2002 nos diere un bon niciu del so facer con otru trabayu asemeyáu rellativu de la parroquia d'Abamia. Xunta asina Conchita los sos datos a otres dos collaboraciones valoratibles sacaes a la lluz por Mª Aurina González Niedo qu'un tiempu enantes recoyere los nomes de llugar de les parroquies de Grazanes y Zardón. Conocemos asina delles informaciones importantes del Conceyu de Cangues, gracias a la edición fecha pola Academia de la Llingua d'esos cuatro títulos que cumplen dos condiciones singulares: la primera tar recoyíos de la tradición oral caltenida a lo llargo los siglos polos naturales del país; la segunda tresmitilos acordies cola fala del territoriu inxerta dientro de la variedá oriental de la llingua asturiana. Estes dos característiques dan la xusteza del so valir al apurrinos ensin tracamundiar datos que l' estudiu afayadizu puede convertir en testimoniu de primera calidá. Gracias a ellos sedremos a averanos ellí onde otros documentos falten o resulten curtiamente ilustrativos. Aguardemos qu'otra xente que de veres siente la llingua y el país siga estos exemplos pa danos a conocer tolo que pueblu a pueblu, parroquia a parroquia, conceyu a conceyu pieslla esa llarga tradición asturiana que tan granibles resultaos vien ufiertando na coleición académica *Toponimia*, con más de cien títulos y una base de datos inmeyorable pa la bona conocencia de la llingua y de la tradición hestórica y cultural d'Asturies.

Coincidencia cola toponimia asturiana

Quiciabes la primera de les notes que deba alvertise nesta bayura o gran coleición de datos ufiertaos por Conchita sía persaber que los nomes de llugar o topónimos qu'alcontramos en Cangues d'Onís coinciden fundamente nes sos característiques colos qu'atopamos nel restu del país. El mesmu calter llingü.sticu formal, les mesmes fontes de formación léxica, les mesmes motivaciones, los mesmos criterios de seleición y de referencia, etc. La mesma realidá xeográfica y la mesma llingua fai que, perdayuri, deamos con *valles, brañes, cantos, collaos, cueñes, cuestas, montes, llombes, llanos, peñes, riegues, ríos*, etc. Les diferencies son de calter fonéticu fácilmente entendibles nel nuestro contestu llingü.sticu pues onde equí hai una *h.uenta* o un *h.ou* n'otres partes trátase d'una *fonte* o d'un *fueyu*; onde equí se diz *la h.ae* o *la inh.iesta* n'otros llaos pronúnciase como *la faya, la infiesta*. Ye verdá que, dacuando, pueden apaecer delles particularidaes meyor conservaes o más frecuentes nel oriente como *porru, seu, torre, cembra* pero ello nun ye torga pa dir a la escontra de la fonda coincidencia de la toponimia asturiana.

Xustamente gracias a ello vemos con claridá delles particularidaes que, de mano, podríen resultar daqué ayenes pero que nun lo son si aplicamos un bon métodu d'análisis; asina l'inintelixible *Verdilluenga* podremos entendelo como deformación de **Bardalluenga* orixinariamente un posible matu de forma allargada; *Uporquera* sedrá una amestanza del alverbiu asturianu *u* 'onde' siguiú del nome *porquera* polo que *Uporquera* fadrá referencia a un sitiu onde abonden puercos, gochos o xabalinos; *La Vega Xuan de Praos*, al almitir la variante *La Vega H.uan de Praos*, podemos entendelo como 'la vega de la h.uenta de Praos'; *La Canal de H.udiós* nin un res tien que ver con dengún *dios* sinón, cenciellamente habrá entendese

¹ Les referencies toponímiques 1 cuéyense de la citada obra de Mª Conceición Vega Obeso. Les interpretaciones toponímiques tómens del nuesu artículu "Averamientu a la toponimia de Piloña", en *Lletres Asturianas* 75 (2000): 49-72, y de *Toponimia Asturiana: El porqué de los nombres de nuestros pueblos*. Uviéu, Prensa Asturiana, 2005. Les cites llatines de les cróniques tómens de Juan Gil Fernández, J.I. Moralejo & J.I. Ruiz de la Peña *Crónicas Asturianas*. Universidá d'Uviéu, Dep. d'Historia medieval y Dep. de Filoloxía Clásica, 1985.

como una canal asitiada xunto al h.ou d'abaxu pues *diós* equí, como en *Tarañosdiós*, ye un continuador del llat. DEORSUM 'abaxo'; *Troloteru* entendémoslo como 'tres del oteru', de la mesma manera que *Custuteru* ye la 'cuesta del oteru'; *Monte Bercéu* nun tien gota que ver col llugar de nacencia del admirable escritor de La Rioja sinón con un posible sitiú onde se da bien el brezu o berezu lo mesmo qu'indica'l llamáu *Monte Berezosu*; *El Riu Pomperi* podría entendese como 'el ríu de la ponte de piedra', lo mesmo que *Soperi* ye dalgo ensin dubia asitiáu baxo la piedra.

Los nomes de persona

De bon interés pa la hestoria del aprovechamientu y colonización de la tierra podríen ser llugares que conocemos pel nome del so dueñu antiguu. Dellos pueden entendese con facilidá porque entá los usa la xente nestos díes: *La Vega Severín*, *La Cueste Xinés*, *El Paré Merín*, *Peñamiguel*, *El picu Cuvicente*, etc. Hai otros que, en sen contrariu, necesiten más xustificación *El Camín d'Ariu* ufre *Ariu* que ye nome del posible vieyu posesor de la Vega de la mesma espresión; *Gumartini* foi un terrenu ganáu al monte gracies a la quema (eso ye un *bustu*) que fexere un tal *Martín*, nuna dómina tan antigua qu'entá usaben daquella'l xenitivu na llingua falada; un probable xenitivu tamién se conseña en *Gusticidi* 'el bustu de Cid'; *La Campera Chicidi* y *La Canal de Chicidi* lleven un nome de persona compuestu ECTA CIDI; *Socatalu* tamién ye una amestanza de términos: *So* 'debaxo de' y *Catalu*, masculín de *Catala*, nome que güei conocemos nel diminutivu xeneral *Catalina*; quiciabes *Los Mazos de Cardonoriu* sían, cenciellamente, 'los mazos xunto a casa d'Honoriu'; *Tresllué* podría entendese como lo que ta detrás de *Llué*, esto ye, tres de la casería de LOLIUS. Puede haber casos en que'l nome de persona ye aparente y non real; pasa asina con *La Cueste l'Axunciana* que, na mio opinión, ha entendese cenciellamente como 'la cuesta la xunciana' siendo *xunciana* o *xanzana* o *xenciana* nome d'una planta, la 'Gentiana lutea' que, n'otros tiempos, yera perapreciada pa dar esi tastu amargosu que-y fai falta a la cerveza.

La toponimia hestórica

En delles ocasiones dánosen nomes que faen referencia a l'actividá o la hestoria rellativamente moderna como *La Carretera*, *La Cueva la Fragua*, *La Fábrica*, *La Mina de Buh.errera*.

Unos cuantos de nomes entiéndense pela hestoria mesma de Cuadonga, cuasi d'estos díes, que llevaren a una imposición eclesiástica o alministrativa como *L'Abadía*, *La Basílica*, *La Plaza Pelayo*, *El Muséu*, *La Escolanía*, *La Real Colegiata de San Fernando*, *La Fuente'l Matrimoniu*, *la Peña'l Maxistral*, *Prau los Difuntos*.

Nesi mesmu grupu ha inxertase toa una llarga riestra de nomes impuestos apocayá, siempre en castellán, con motivu de dalgún acontecimientu o recuerdu; asina *El Mirador de la Reina*, *d'Ordiales*, *del Rei*, *del Príncipe*, *de los Canónigos*. Tamién de dalgún personaxe más o menos nombráu como se ve en *El Corredor del Marqués*, *El Caleyón del Francés*, *La H.ae del Inglés*, *El Pozu l'Alemán*, *La H.uenta Frassinelli*.

Quiciabes el nome qu'ilustra meyor el mal facer d'una Alministración non respetuosa cola tradición llingüística y cultural síal de "La Montaña de Covadonga" col so correllatu eclesiásticu de "Santuario del Real Sitio de Covadonga". En ningún casu se xustificuen denominaciones d'esa triba qu'esparden alministrativamente "la montaña de Covadonga" onde la nuestra xente siempre dixo "el puertu de Cuadonga" como bien se conseña nel llibru que comentamos.

La toponimia relixosa

Pero si daqué cosa llama l'atención ente los nomes de llugar qu'equí analizamos habría facese referencia a los munchos sitios rellacionaos a aspectos de tipu relixosu. N'efeutu hai llugares que nos remiten al cultu cristianu baxo advocaciones a *S. Antoniu*, *San Pedru*, *San Fernando*, *El Buen Sucesu*; de

xemes en cuando la referencia ye a dalgún llugar de cultu como *El Porru la Capilla* o *La Ilesia los Santinos*; otres vegaes a un vezu concretu como *La Mayada'l Rosariu*, etc.

Pero dacuando hai llugares asociaos a lleendes fantasioses o mítiques, siempre entretexíes d'interés, que dan anuncia d'unes creencies previes como en *La Cueva'l Cuélebre*; quiciabes tamién *La Cueva'l Uxu*; n'otres ocasiones los curtios datos nun nos dexen destremar ónde fina lo pagano y ónde entama lo cristiano; a vegaes talmente paez que surde un sincretismu ente dambes realidaes. Son exemplos como *H.ou Santu*, *La Cueva'l Cura*, *El Cantu la Oración*, *El Resbalón de la Mula*.

Con too la toponimia relixosa ufre como finxu cimeru la referencia a *María* recordáu en *La Horcada de les Tres Maríes* y en *La Torre Santa María*. Pero esi cultu a la Madre de Dios na tradición cristiana, sintetízase nel nome que lleva'l centru relixosu más importante del país astur y que se conseña nel mesmu títulu de la obra que comentamos. Referímonos a *Cuadonga*, espresión xustificada pela tradición oral d'esta tierra, entá caltenida estos díes y perbién documentada nes veyes escritures del Monesteriu de San Pedru Villanueva. *Cuadonga* ye'l continuador popular asturianu que significa nin más nin menos 'la cueva señorial' o 'la cueva de la Señora', nuna traducción y adautación perfecta de "coba dominica" que ye la espresión emplegada pola *Crónica Rotense* al rellatar los nuestros fechos épicos; el términu qu'equival a "coua Sancte Marie", esto ye, 'cueva de Santa María', que diz la crónica *Ad Sebastianum*. Cuestión destremada ye averiguar si l'actual cultu ye cristianu nel so aniciu o, en sentíu contrariu, una cristianización que se superpunxo a vieyos vezos paganos. La mio opinión va nel sen d'almitir la cristianización d'un cultu previu. Ello encóntase nun fechu interesante, el nome del ríu *Deva* formáu "poles agües d'El Ríu les Mestes que se sumen per La Cueva Orandi y que xunto coles soterrañes d'El Monte Auseva remanecen aventaes per un remexón baxo la Cueva de Cuadonga". N'efectu *Deva* ye nome prerromanu col significáu de 'divina' asociáu, perposiblemente, col vieyu cultu de les agües. Asina *Cuadonga* remontaríase, como diximos, al llatín COUA DOM(I)N(I)CA 'cueva señorial' que, pela so parte, pudo ser un calcu llingü.sticu del anterior y equivalente indoeuropéu (o célticu) orixinariu *(COUA) DIUA 'cueva divina' → 'cueva de la diosa' > *Deva* *(la cueva) del agua divinal' > 'ríu'.

Lo curioso del casu ye que según la citada *Crónica Rotense* el ríu que salía de la cueva de Cuadonga llamábase *Enna* ("ex qua spelunca magna flubius egreditur nomine Enna"). Posiblemente se tratase d'otru nome prerromanu que convivía con *Deva* pa referise a les agües que surdíen de la cueva santa según se prestare atención a la divinidad de les agües o al simple materialidá hidronímica de les mesmes. Quixo la hestoria, de toes maneres, que'l nome *Enna* 'corriente d'agua' nun se conservare güei como nome del ríu pero sí se caltuvo gracies al del monte de la so oriella llamáu *Priena*. La descripción que se fai d'esti topónimu tien la particularidá d'afitar que s'asitia pel sur "ente los calces d'El Deva y d'El Ríu Reinazu". Fixémonos bien, el nome del monte *Priena* ha entendese dende una formación llatina *PER ENNA 'xunto al enna', 'xunto al ríu' conservándonos el vieyu nome prerromanu *Enna*. La so estructura coincide perdafechu cola de *Pravia* con aniciu en *PER APIA 'xunto al abia', 'xunto al ríu'. A la so vera, el mesmu elementu prerromanu tamién se conserva n'otra amestanza llingü.stica, nel nome del yá citáu ríu *Reinazu* onde se ve un primer elementu que podría ser llatín, *Re-*, siguíu de ENNA → *-ina-* al que darréu s'axunta un posible sufixu *-azu*. Tanto *Priena* como *Reinazu* son testimonios de primerísmu orde p'afitar la presencia llingü.stica indoeuropea nel nuestro país y, al empar, la fiabilidad xeográfica con que tien que se mirar la crónica que cuenta la hestoria asturiana. Pero entá más, el mesmu elementu hidronímicu y prerromanu que testimonia ENNA vémoslu nel nome d'un de los nuestros llagos emblemáticos, asitiáu daqué más al sur, *L'Enol*. Esa primera sílaba *en-* de xuru qu'habrá entendese asociada a la idea de 'agua' como vemos en *Priena* y en *Reinazu*. Suerte alloñada tuvo'l llagu llamáu *La Ercina* pues agora trátase, cenciellamente, d'un continuador de la pallabra llatina ILICINA responsable del ast. *ancina* o *ardina* y del sosiguiente *Ercina*.

Los nomes de les corrientes d'agua (ríos, riegues, regueros, regatos, etc.) munches vegaes, como se persabe, enllacen con vieyos estratos llingü.sticos que'l llatín tapeció. De toes maneres siempre ye posible dar con delles traces fixándonos na toponimia de güei. Nel Conceyu de Cangues d'Onís esta suposición nun ye frutu de la imaxinación pues apaez bien afitada en topónimos del mesmu conceyu darréu qu'*Abamia*, *Onís*, *Güena*, ente otros, son topónimos qu'almiten esa interpretación hidronímica. Percerca, los nomes

d'agües o tierras averaes como *Seya*, *Amieva*, *Oseya* tamién se xustificuen pela hidronimia prerromana cosa que tamién podríamos almitir pa *El Ríu H.unh.umia* si lu vertemos al asturianu como *'el ríu de la h. uente del Umia', *'el ríu de la h. uente del ríu'. A la vera ha falase de El Monte (y El Ríu) *Auseva* que podría alvertise tamién, pelo menos en parte, lo prerromano pues alcontraríamos dos elementos hidronímicos, el primeru AUS- quiciabes común con *Oseya*, el segundu -EVA, el mesmu que vemos en *Amieva*.

La toponimia y la xesta ástur

A estes altures del nuesu curtiu análisis de la toponimia de Cuadonga, fechu gracias al bon trabayu de Conchita Vega, podríamos entruganos si la xesta hestórica de Cuadonga escontra los invasores del entamu del sieglu VIII, de toos conocida, tevo dalguna repercusión toponímica. La verdá ye que nun resulta fácil dar una contestación afayadiza encontada na evidencia. Hai con too dalgunos puntos que podríen refugase de mano por debese al influxu d'interpretaciones fantasioses: asina *El Picu l'Obispu Don Opas* más qu'entendelo como una referencia hestórica abulta que ye más bien resultáu d'un bautizu cultizante fechu modernamente por persona bien intencionada pero con más imaxinación que conocencia llingüística. Hai, de toes maneres, dalgunos llugares qu'habríen merecer l'atención prudente de los investigadores por si dalguna alcordanza guardaren de fechos tan alloñaos nel tiempu. De mano sollíño, coles necesaries prudencies, el nome d'una mayada conocida por *Gusteguerra* que podría entendese como *'el bustu de la guerra', a nun ser que'l caberu elementu sía un antropónimu. Tamién conocemos *El Porru l'Armada* na llende con Amieva, como si de dalgún tipu de referencia defensiva se tratare. Y verdá que too puede ser engañoso porque almite una interpretación alusiva a una "peñe *armada* de palos entellizaos, faciendo de pasu p'arimar el ganáu a les mayaes que tán engarmaes no más alto".

Atención perespecial merez *El Repeláu*, campu ente La Riera y Cuadonga onde según la lleenda "Pelayo fue nomáu rei dempués de la batalla de Cuadonga". N'efeutu, acordies con esi presupuestu bien podría entendese'l topónimu como una amestanza del ast. *re-* (con aniciu nel llat. REX REGIS) y *Peláu* continuador del nome de persona *Pelao* > *Peláu* (del llat. PELAGIUS -I). Una referencia toponímica tan esplicita como ésta ('el re Pelayu'), si pudiere probase la so autoctonía esbarrumbaría tou tipu de reticencies hestóriques. Dende esa perspeutiva too ello enllazaría perbién col topónimu de la vera, *El Campu la Xura*, en Sotu Cangues (Abamia), llargamente rrellacionáu cola tradición relixosa y alministrativa. Pero, en sen contrariu, *El Repeláu* llingüísticamente ufierta *re-* que podría entendese cenciellamente como una referencia a la corriente d'agua que pasa a la oriella polo que sedría más difícil saber dar col significáu del segundu elementu *-Peláu*, poco prestoso como axetivu de *ríu* o *regatu*. Pero anque la lleenda de *El Repeláu* pueda debese a un inventor modernu como'l de *El Picu l'Obispu Don Opas*, la verdá ye que'l nome de *Pelayu* vuelve a surdir otra vuela nel llugar conocíu como *La Hoyosa de Mesdepelao* (llueu desfiguráu como *La Hoyosa de Verdepelao*), nome d'un h.aedu con muncha fueya averáu al ríu H.unh.umia y cerca de Gusteguerra. La imaxinación podría empobinanos a un faedal onde la *mes(nada) de Pelayu* aguardare al enemigu enantes de planta-y cara nel 'bustu de la guerra'. Pero esto resulta enforma guapo pa ser verdá y los datos toponímicos, andagora, nun dexen entainar tanto a la gueta d'unos resultaos que sedríen prestosos.

De toes maneres, mentanto aguardemos la pallabra cabera, bien ta que se persepa que nin ye apreciatible nin fato almitir que llugares como *El Repeláu* o *Mesdepelao* pueden llevar inxerís referencies que, de mano, nun tienen por qué pasar inalverties. Ello ye porque la hestoria yenos, machaconamente, favorable a esa identidá coleutiva que dalgunos testonamente nagüen por estrincar a la vera de los centenarios qu'anuncien pal 2008. Y ye que, manque a quien manque y fadie a quien fadie una y otra vegada les *Cróniques Asturianas* son contundentes y mayen les suspicacies. L'Albeldense afita que Pelayu foi'l primer *re d'Asturies* en Cangues ("Primum in Asturias Pelagius rg. in Canicas an. XVIII") y que pola providencia divina nació'l *Reinu de los ástures* ("astorum regnum"). Y la crónica Ad Sebastianum, magar la so tracamundiada interpretación goticista, vese na necesidá d'afitar que los godos entraron na *patria ástur* ("in patria Asturiensium") elixendo a Pelayu por *Príncipe* ("principem elegerunt"). Eso mesmo, pero con una referencia muncho más esplicitamente asturiana, conséñalo la Rotense cuando diz que, llamaos a xunta tolos ástures, aconceyaos, elixerón a Pelayu pol so *Príncipe* ("qui per omnes Astores mandatum dirigens, in

unum colecti sunt et sibi Pelagium principem elegerunt”). Permunches coincidencies, de xuru, y toes nel mesmu sen. Equí tuvo Pelayu, equí los ástures fexéronlu re. Equí nació'l Reinu d'Asturies. La toponimia, recoyida con procuru, non sólo nun contradiz lo que cuenta la hestoria sinón que, falando per sí mesma, podría sofitar los fechos que conseña.

GARCÍA ARIAS, Xosé Lluis, “Discursu de presentación de la *Toponimia de les Parroquies de Cuadonga, La Riera y el Puertu de Cuadonga*”, obra de Concepción Vega Obeso, nel actu que tuvo llugar nel Gran Hotel Pelayo, de Cuadonga, el 11 del setiembre de 2007.